

# En løbskkørsel ved Ullerupgaard 1722

Af WOLF MØLLER

Ved hovedlandevejen øst for Thisted, ca. 4 km fra byen, ligger Høyer-Bjærg. Ca. 49 m høj. Det er meget i denne egn, og den vejfarende, som har tid til at løsrive sit blik fra vejbanen, vil bemærke den udsigt, som pludselig åbner sig her. Fremad ser man vejen gå i en lang bakke ned mod Ullerupgård. Til venstre ser man Kjelstrup og Skovsted, til højre ned over Sennels, Momtoft, Hov og Lønnerup.

På sine vandringer ad landevejene i egnen har Torsten Balle påpeget (Thisted Amts Hist. Årbog 1951), at hovedlandevejen til Aalborg oprindeligt fulgte de lavere og mere bekvemme strøg og gik gennem Kjelstrup og Skovsted og derefter ud i engene over Bromølle. At vejen på et eller andet tidspunkt blev rationaliseret og ført op over Høyer-Bjærg, tilskriver han godsejeren på Ullerupgård, som dermed fik hovedlandevejen lige forbi hovedgården. Ser man på vejnettet i dag, ligger Ullerupgård klart i et knudepunkt for alle vejene mellem Sennels, Hov, Kjelstrup, Skovsted og Hillerslev, som netop var Ullerupgårds tilliggende, og ad disse veje færdedes hovbønderne til og fra hovedgården. Høyer-Bjærg var ikke nogen bekvem højde for datidens befordringer, men måske har godsejeren haft en vis forkærlighed for dette sted. Det er tænkeligt, at han af og til har stoppet op på dette punkt og gransket landskabet og udsigten med særlig interesse. Herfra har man nemlig et næsten komplet vue over Ullerupgårds jordegods som det var opbygget i gårdens storhedstid omkring 1720.

Hvornår vejoplægningen er sket, er ikke klarlagt. Omkring 1700 erhvervedes gården af Thisted-borgmesteren Chr. Mortensen Lelius, og de følgende årtier supplerede han bøndergodset, således at det dannede en økonomisk-geografisk enhed bestående af sognene Sennels og Hillerslev.

Måske kan den følgende hændelse bidrage til at indkredse tidspunktet for vejoplægningen.

I nærheden af det sted, hvor man i dag kan nyde den vide udsigt over dette landskab, skete der den 18. november 1722 en kørselsulykke, som kostede et menneskeliv. En 60-årig fæstebonde fra Kløv mistede livet.

Der var ingen aviser, og selvom der havde været, ville den arme bondes død næppe have givet anledning til omtale. Der er særlige årsager til, at hændelsen trods alt har fået et temme lig omfattende eftermæle i flere forskellige kilder og gav anledning til lange forhandlinger mellem datidens lokale autoriteter: præsterne, provsten, amtmanden og hans repræsentanter, 2 lokale godsejere samt en halv snes vidner, hvis udsagn tilsammen giver et detaljeret billede af hændelsernes forløb - bogstavelig fra time til time.

Lad os følge begivenhederne, således som de udviklede sig efter vidneudsagnene, som iøvrigt er aldeles samstemmende.

Den 18. november 1722 (som var en onsdag) skulle nogle bønder fra Kløv køre til Thisted for at aflevere konge-korntiende. Afleveringsstedet var Thisted Schole

(Latinskolen, som en snes år senere blev nedlagt). En af vognene kørtes af den unge Lars Jensen fra Kløv, som havde sin fader, den 60-årige Jens Thorsen med som passager.

Afleveringen tog længere tid end ventet, og de kommer først fra Thisted "ud på natten", "klokken kan være hen ad 9", lyder den unge mands forklaring. Tilmed var det "ondt vejr og den store mørcke", men de kommer da af sted øst ud af Thisted og tager så vejen op over Høyer-Bjærg. På dette sted tager den unge mand fejl af vejen og kommer ind i "en gammel huolvey". Hjulene kommer op i siden af vejen, og vognen vælter. Hestene bliver urolige og løber løbsk med hjulene, mens resten af vognen bliver på stedet.

Den unge mand fortæller, at han holder ved vognen og hestene så langt som ned til Ullerupgård, hvor han får "stilling" på bæsterne. Han går ind på Ullerupgård for at bede om hjælp. Ladekarlen Mikkel Nielsen Hundal følger med ham op i Heeden, som de kalder stedet, for at søge efter den gamle mand, men de finder ham ikke. Mørkt var det, som omtalt, men det virker påfaldende, at både den unge kusk og den stedkendte Mikkel Hundal giver en så omstændelig forklaring på, hvilke veje de fulgte. Noget tyder på, at vejføringen over Høyer-Bjærg er af ny dato.

Efter nogen forgæves søgen slår den unge mand sig til ro med, at faderen vel er blevet taget op af nogle af de andre Kløv-folk. Han begiver sig så hjem til Kløv med den havarerede vogn, så får de hente resten af køretøjet senere.

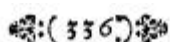
Ved midnatstid er han imidlertid tilbage på Ullerupgård og "beklager sig jammerligen, at hans fader ikke var kommen hjem". Han beder påny Mikkel Hundal følge ham op i heden, hvor de da finder den døde Jens Thorsen. Den unge mand er iøvrigt ikke alene. Han har følge af sin ældre broder Thor Jensen samt en Kløv-mand Jens Sørensen, som er lægdsmand for Kølbygård.

Af Jens Sørensens vidneudsagn fremgår det, at han er blevet sat ind i sagen, da Lars Jensen hen på aftenen var kommet hjem til Kløv og opdagede, at hans far ikke var med de andre Kløv-folk. Jens Sørensen aner ulykken og går straks hen på Kølbygård og får godsejeren, den gamle Enevold Berregård i tale. Berregård giver ham en henvisning til by- og herredsfogeden i Thisted, Ludvig Lem (Berregård havde selv en kort tid været borgmester i Thisted), og således rustet tog de tilbage til ulykkesstedet. Her blev deres værste anelser bekræftet: Jens Thorsen ligger "død på marcken", navet på vognen har været "krøget ned i jorden", fjællerne er faldet af, og på stedet ligger tjærekanden og et knippe tomme sække (til det afleverede korn). Klokken er omkring 12 eller 1, antager de samstemmende.

Som sagen nu ligger, skal der efter loven foretages "lovlig siun", og det har Jens Lægdsmand forberedt sig på.

Han sætter vagt ved den døde mand: sønnen Thor samt to karle fra Ullerupgård, og selv tager han med den unge kusk til Thisted for at foretage det fomødne. Han henvender sig til herredsfogeden med sin fuldmagt fra Kølbygård. Et vidne oplyser senere, at han først gik til

amt mandens fuldmægtig og af denne blev henvist til herredsfogeden - noget, som senere kommer til at spille en betydelig rolle i sagen. Herredsfogeden giver ham en skriftlig fuldmagt til at "udmelde" to synsmænd i Brund. Er de ikke hjemme, må han tage hvem han kan få fat på. Det bliver Lars Jensen Munk og Chr. Jensen, begge fra Brund, som sammen med ham rider til Høyer-Bjærg. I dagningen foretager de så det syn, som skal ligge til grund for tingsvidnet. De konstaterer, at der ikke er noget "brudt" på den afdøde. Han har ikke noget "sårsmål" ud over en lille rift ved øjet. Nogle røde mærker på hans bryst stammer nok fra knapperne på hans trøje. Ej heller er der blå mærker på hans hals, så noget overfald er der næppe tale om. De formoder, at Jens Thorsen er død af et slagtilfælde i forbindelse med væltningen samt "den onde syge, af hvilken han har haft flere tilfælde udi sit levende liv".



Findis nogen hastig død / enten  
paa Marken eller andensteds og ikke  
vidis / paa hvad maade hand er om-  
kommen da maa hand ikke jordis /  
førend Præsten derom advaret haver  
givet Øvrigheden det tilkiende / og der  
siden lovligen er kient paa Mandens  
Død.

Hvilket og er at forstaa om de Børn /  
som avlis uden Egtskab og findis  
døde strax efter Fødselen.

Lig Prædikerne / som skee hos Sog-  
ne Præsterne / være sig dem selv eller  
deris nærtbaarværende angaaende / for-  
retter Provsten udi Hærredet / hvor  
sligt falder.

Det samme er og at agte med Bru-  
de-Viels og Børne-Daab / som saa  
ledis forrefalder.

## X. Et.

Havde der nu været noget kriminelt ved Jens Thorsens død, ville myndighederne have skredet ind og forhindret hans begravelse. Var han død for egen hånd, kunne han ikke begraves på kirkegården. Nu synes det klart, at alt er gået naturligt til, og få dage efter kan sognepræsten i Hunstrup, hr. Rubech Humble, notere i sin kirkebog, at han i Hunstrup kirkegård har jordet bonden Jens Thoersen, som omkom ved at vælte med sin søn på hin side Ullerupgård, 60 år gl.

Åbenbart har præsten for en sikkerheds skyld forespurgt sig hos den lokale myndighed, godsejeren, for den 22. november modtager han fra Enevold Berregård på Kølbygård, i uddrag sålydende:

"Jeg formoder, at De ikke nægter at lade min bonde Jens Toersøn blive begravet, efterdi manden hverken er død ved vold eller manddrab men alleene om natten den 18. og 19. november i mørck og molm vælted med en vogn" . . . . "og efterdi han ikke kan regnes i deres tal, som loven pag. 284 ommælder, eyheller er han funden død på marken, som ritualen ommelder. . ." Den gamle godsejer nævner derefter forskellige andre steder i

Christian den Femtes Danske Lov (han var også justitsråd), som man skulle tage sig i agt for, men som han ikke ser overtrådt her, og slutter således: "Så ses ingen forhindring at bør skee at manden jo kan begraves efter kristen skik og kand være nok for dennem (amtmanden og øvrige myndigheder) at De haver gifvet mig det til kiænde, da jeg af Kongens Nåde efter Lovens ord. pag. 426 er bondens øvrighed og nyder hals og hånd og bør udføre sagen som og skal skee, at De i denne post skal blive uden skade og fortræd. . .".

Efter denne myndige støtte fra nådigheren har hr. Rubech ingen betænkeligheder. Jens Thorsen bliver begravet og på "rette 30. dagen" holdes der skifte i dødsboet (indført i Kølbygårds skifteprotokol). Enken får aftægt i gården, som overtages af den ældste søn Thor Jensen. Den yngre Lars, kusken fra ulykkesnatten, bliver senere mand i Roelsgård på Bjerget, hvor han og hans efterslægt boede i flere generationer.

Men nu får sagen et efterspil på et helt andet plan. Den arme fæstebonde bliver en brik i et spil mellem de højeste lokale myndigheder.

Lad os se på de oprædende parter.

Pastor *Rubech Humble* var i 1714 blevet præst i Hunstrup.

Han var selv af præsteslægt og åbenbart en lovende mand (35 år gl.). Han blev en betydelig godsejer i Thy og Mors og 1731 provst for Hillerslev herreds provsti.

Justitsråd *Enevold Berregård* var ejer af Kølbygård og Vesløsgård og er måske mest kendt for at være gift med Anne Søe. De var begge af borgerlig slægt, men havde haft stærk fremgang ved kloge handeler og dygtig administration i perioden efter enevælden, da adelens magt blev brudt. Berregård hørte til den type, som den nye enevælde havde brug for og i mange tilfælde begunstigede. Sammen med sin slægtning og borgmesterkollega Chr. Lelius købte han gods op. Lelius fik Ullerupgård, som Berregård også en tid havde part i, men senere solgte. Mellem Bromølle og Lild opbyggede Berregård sit gods, så det dækkede næsten hele området fra Fæggesund til Hjørdemål Klit. Men han var jo en ny mand og ikke adelsmand i gammel forstand. Der var folk, som gerne ville minde ham om, at der var kommet nye myndigheder. Således amtmanden, kongens befuldmægtigede, som havde afløst de gamle lensmænd og gerne ville hævde sit myndighedsområde.

Som ovenfor nævnt hævder Berregård at have "hals og hånd" over sine bønder, som skikken var fra gammel tid. Netop dette er en tom i øjet på den nye embedsstand og bør anfægtes. At det ikke respekteres kan skyldes, at nyhederne vel ikke slog så hurtigt igennem i disse fjerne egne men måske også, at den gamle matador har været en hård negl at stå op imod. Vel derfor føres fejden så behændigt, at man går uden om Berregård og i stedet retter skytset imod den unge præst i Hunstrup.

*Friderich Birkenbusch* er amtmand i Thisted 1712-1731. Han er kongens og enevældens repræsentant på stedet og har myndighed i en masse forskellige store og små sager.

*Claus Caspergård* er amtsforvalter. Han indkræver skatterne og fungerer på flere områder som amtmandens stedfortræder.

Monsieur *Knudsen* er amtmandens fuldmægtig. Under sagen fremhæves det, at lægdsmanden fra Kløv, som

begærede afholdt syn, først henvendte sig til Knudsen men af ham blev henvist til herredsfogeden. Det var jo rigtignok også midt om natten, men det ser ud til, at monsieur Knudsen her begår en alvorlig bommert, som da også bliver fortiet mest muligt.

*Jørgen Clausen* er en ung fuldmægtig hos Caspergård. Det bliver ham pålagt at føre sagen på amtmandsembedets vegne.

*Peder Roaldsen* i Agerholm er præst i V. Vandet og provst for herredet. Han fører forsædet i provsteretten, og det er fra hans justitsprotokol, hele denne beretning er hentet.

Det begynder fredeligt nok.

Den 10. december (ca. 3 uger efter ulykken på Høyer-Bjærg) modtager Hunstrup-præsten et brev fra amtmanden, Friderich Birkenbusch sålydende:

”Ærværdige Hr. Pastor. Som jeg i disse dage haver erfaret at en mand af Kløv i Hunstrup sogn naunlig Jens Torsøn er for nogen tid siden funden død på marcken og hans legeme derefter med sædvanlig ligbegængelse til jorden bestædiget, dets årsag og i henseende jeg ikke haver fornummet noget lovskikket bevis at være hørt om hans dødsårsag, hafver jeg herved villet erkynndige mig hos Eders Ærværdighed efter hvis befaling jordspåkastelse er sket, hvorom jeg til sagens videre undersøgelse Deres svar behøfver og med første ervarter som forbliver Deres velærværdigheds tienist villige tiennere Fr. Birkenbusch”.

Den 13. december svarer Rubech Humble i yderst høflige vendinger, at han meget gerne ville ”ærbødigtst communicere en specialetterretning til Deres Velbårenhed”, dersom han ikke vidste, at sagen tilforn den højædle herre fra den første tid var tilkendegiven ved en mand af Kløv, nafnlig Jens Sørensen, som på justitsråd Berregårds vegne havde anmeldt sig hos ”min herres fuldmægtig Mons. Knudsen for at begiære syn over den afdødes legeme, førend det af den stæd, hand døde kunne tages”. Da Knudsen imidlertid havde henvist til byfogeden, antager Humble, at en sådan ubetydelig sag ville være ”hr. justitsråd til incommodation” og lod sig nøje med erklæringen fra Berregård og visheden om, at der var foretaget ”lovlig siun” samt endelig bevidstheden om at ”den salig mand af ald ærlighed og christelig levnedforhold var bekiendt hos alle og jeg vist slutter, at hans dødsårsag var en epilepsie som han i mange år laborede af. . . .”

Den 21. december er der atter brev fra amtmanden - pr. expressebud - som nu afkræver præsten den erklæring eller copie deraf, som dokumenterer det afholdte syn.

Hertil svarer præsten, at intet af det skrevne i anledning af tingsvidnet er i hans forvaring men beror hos hr. justitsråd Berregård som husbond og sagfører. Overfor denne har præsten fremsat begæring om den ønskede erklæring, ”men mig blev svaret at (han) selv ville med allerførste tilsende Deres Velbårenhed det og ved en tingsvidne lade confirmere. I det øfrige næst et lykosaligt nytår”, slutter præsten, som nu er kommet i klemme mellem de to justitsråder.

Hvad har så Berregård foretaget sig i mellemtiden? Ja, det er jo nok her, forsømmelsen ligger. Først den 16. februar 1723 (ca. 3 måneder efter ulykken) forelægger Berregaard sagen for Hillerslev-Hundborg herreds ret, hvor tingsvidnet registreres (Hill. herr. justitsprotokol 1723, pag. 228), men allerede da har sagen fået en

vending, som amtmanden åbenbart hele tiden har haft i sigte. Den 22. februar 1723 stævnes hr. Rubech Humble for provsretten. Han skal møde i V. Vandet kirke for provsten hr. Peder Roaldsen og hans 2 assessorer hr. Conrad Hildebrandt af Nors og hr. Jens Hosum af Thisted. Citanten (sagsøgeren) er amtsforvalter Seign. Caspergård repræsenteret af Mons. Jørgen Clausen, og anklagen lyder på, at hr. Rubech har forset sig - ikke mod den verdslige ret, thi i så fald havde man næppe kunnet klare sig udenom Enevold Berregård - men imod Ritualen (Ritual for Danmarks og Norges Kircker af 1685), hvori man på pagina 336 har fundet en paragraf, som egner sig: ”Findis nogen hastig død, enten på marcken eller andensteds og ikke vidis, på hvad måde hand er omkommen da må han ikke jordis, førend præsten herom advaret haver givet øvrigheden det tilkiende, og der siden lovligen er kient på mandens død”.

Jørgen Clausen hævder, at da amtmanden som landets øvrighed ikke har fået meddelelse fra præsten, så bør denne mulcteres og betale sagens omkostninger med 8 mark.

Hr. Rubechs sagfører er Jens Larsen, degn af Østerild, og han slår djærvt fra sig. Han påpeger, at dødsfaldet fandt sted på et gods (Ullerupgård), hvor husbonden haver sin frihed (sine privilegier) og ”hals og hånd over sine tienere, som man kalder det”. Og eftersom hr. Rubech har forhandlet med hr. justitsråd Berregård, den afdødes husbonde, så må han have handlet i god tro.

Ritualparagraffen om dem, der ”ufornodentlig findes døde” har ingen gyldighed her, siger Jens Larsen. Her var tale om en vådesgerning, og man vidste ganske nøje, hvad Jens Thorsen var død af. Sønnen, som kørte de løbske heste, rømmede ikke eller var forsømmelig, men søgte straks ind på ”næste sted” (Ullerupgård) for at få assistance til at oplede sin fader ”som tingsvidnet videre forklarer”. Iøvrigt var der holdt lovlig syn for by- og herredsfogeden, ”så derudi ingen falskhed kunde stikke og ingen Hans Kgl. Mayestæts interesse derved fordølges”. Og endelig spiller Jens Larsen sit bedste kort ud - uden modsigelse - der *var* jo om natten sket henvendelse til amtmandens fuldmægtig, Mons. Knudsen, men denne havde selv henvist til byfogeden.

Desuden fremlægges i provsteretten samtlige breve og aktstykker i sagen: tingsvidnet, vidneforklaringerne, korrespondancen mellem amtmanden og præsten og endelig det afgørende brev fra Berregård, hvori denne anmoder præsten om at begrave Jens Thorsen.

Dette brev kan Jørgen Clausen ikke lide. Han hævder, at det ikke har noget med den rejste anklage at gøre (således som den er rejst på Ritualens ord) og begærer, at det ikke protokolleres.

Provsten afslår dog dette, han ønsker intet afvist, som kan oplyse sagen.

Således presset må Jørgen Clausen gå ind på tankegangen og siger da ”ihvorvel hr. justitsråd Berregård er proprietarius og privilegeret til hans gods, så kan det proponerte ikke sigte til hals og hånd siden dette lands bønder ikke nogen værnerettigheder er undergivne”. Dette meget spændende synspunkt, som tydelig vender brodden mod den nye adel og som på sin vis kan udlægges som et bondevenligt standpunkt, forfølges dog ikke videre. I stedet samler Jørgen Clausen sig stædigt om ritualparagraffen for at holde sagen på provsterettens

område. Han bemærker dog, at dersom denne ret skulle ikende hr. Rubech nogen mulct, så kan han siden ved anden ret søge sin regres hos velbemeldte hr. Berregård (men amtmandsembedet skal ikke have noget af at gå i krig med ham, forstår man).

Ved næste provsteret er Hr. Rubech selv mødt, og han taler klart og godt for sig. Han går direkte på det ømme punkt: Clausens raske definition på "hals og hånd" og ser ikke noget bevis for, at denne rettighed skulle være beroende på værnerettigheder. Desuden påpeger han, at der i love og forordninger findes "mange expressioner" om at præster skal angive en og anden occasion for proprietærerne, når det på hans gods forefalder og for amtmanden, når det på kongens eller ufries (uadeliges) gods forefalder. Han mener at have handlet rigtigt, når han har holdt sig til Berregård som bondens øvrighed. Han påpeger, at der højst hengik 3 timer (fra kl. 9 til midnat) før dødsfaldet var meddelt til øvrigheden (Berregård og senere byfogeden). Der er altså ikke tale om, at nogen er fundet død på marken af uformodet årsag. Angående den mulct, som Mons. Jørgen Clausen omtaler, så ser Hr. Rubech intet herom i loven. Hans forsvarstale munder ud i, at anklagerne imod ham støtter sig på "explicationer" og ikke til lovens mening, som han finder klar nok og mener at have efterlevet.

Men den stædige paragrafrytter Clausen går af med sejren. Provsteretten dømmer hr. Rubech Humble til at betale mulct og sagsomkostningerne, blot nogle få rigsdaler og ganske symbolsk - og så den næse, som han selv kunne lade gå videre. Formentlig har de to herrer Berregård og Humble kort tid efter haft en snak på Kølbygård. Det kunne have været spændende at høre, hvordan samtalen er gået mellem den unge præst og den gamle godsejer. Om de har følt sig slagne eller om de har sig et godt grin over de nidkære papirtigre i Thisted. Vi ved det ikke. Men sagen ser ikke ud til at have skadet de to herrer i deres karriere, 3 år efter, i en alder af 73 år, blev Berregård ophøjet i adelsstanden, og ni år efter disse hændelser blev Rubech Humble provst i sit herred. I denne egenskab blev det ham, som førte "den gejstlige justitsprotokol", hvorfra denne beretning er hentet. Det er vel tænkeligt, at han nu og da har bladet tilbage til de ca. 20 sider, hvorpå han selv står som anklaget.

#### *Kilde*

Gejstlig justitsprotokol for Hillerslev herred (Landsarkivet).

Kirkebog for Hunstrup-Østerild pastorat (Landsarkivet).

Kølbygårds skifteprotokol (Landsarkivet).

Justitsprotokol for Hillerslev herred (Landsarkivet).

(Kilde: Historisk Årbog for Thy, Mors og Vester Hanherred 1975, side 50-60).